

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА
ДЕРЖАВА**

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення
Незалежності Карпатської України**

(м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року)

Ужгород – 2019

УДК 94 (477.87) «1938/1939» (063)

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович
доктор історичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Данилюк Дмитро Дмитрович
доктор історичних наук, професор
(Ужгородський національний університет)

Задорожний Володимир Євгенович
доктор історичних наук, професор
(Ужгородський національний університет)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
від 26 лютого 2019 року, протокол № 3

Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендъел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород, видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019 – 404 с.

Друкується за сприянням ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки

До наукового збірника ввійшли доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», організаторами якої виступили Ужгородський національний університет та Інститут історії України НАН України.

Збірник, який виходить у світ з нагоди 80-ї річниці проголошення державної незалежності Карпатської України, стане в нагоді всім, хто цікавиться славетними й трагічними сторінками історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців у ХХ столітті.

ISBN

© Карпатська Україна – незалежна держава, 2019

ЗМІСТ

Вступне слово ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки	6
Привітання учасникам конференції директора Українського Музею-Архіву в Клівленді (США) Андрія Фединського	10
Ситник Олександр . Ідеологічні підстави постанови Карпатської України	11
Пагіря Олександр . Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?.....	21
Токар Маріан . Роль «третього сектору» в державотворенні Карпатської України	38
Зан Михайло . Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України.....	50
Данилець Юрій . Становище православної церкви в період Карпатської України	77
Кічера Віктор . Греко-Католицька Церква і держава в автономній Карпатській Україні (за матеріалами МЗС ЧСР.....	88
Віднянський Степан . Карпатська Україна як етап українського державотворення.....	96
Казак Олег . Доля української організації «Просвіта» після приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини (1938-1944 рр.).....	112
Федака Сергій . Економічна феєрія Карпатської України.....	122
Басараб Володимир . Роль Греко-Католицької Церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького)	129

Михайлюк Марина. Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь / Карпатська Україна	140
Кравчук Олександр, Завальнюк Костянтин. Леонід Мосендз на Закарпатті у 1938-1939 рр	154
Мушинка Микола. Степан Клочурак – міністр оборони Карпатської України	167
Болдижар Сергій, Мойш Василь. Автономія Підкарпатської Русі як передумова проголошення Карпатської України.....	171
Гиря Володимир. Вибори до Союму Карпатської України	178
Вегеш Микола. Угорський і польський терор у Карпатській Україні.....	186
Бертолон Олександр. Система політичного режиму Міклоша Горті в Угорщині (1920-1939 рр).....	211
Куцов Костянтин. Участь активістів «Союзу підкарпатських українських студентів» у політичних подіях 1938-1939 рр	218
Абрамович Інгрід. Прояв жіночої активності у військово-політичному житті Карпатської України	230
Світлинець Андрій. Прикордонник Василь Попик – захисник Карпатської України	234
Шафраньош Олексій. Карпатська Україна та бої 15 березня 1939 року в спогадах Михайла Гулянича.....	240
Шинкар Іван. На шляху до державності: Карпатська Україна (1938-1939) із вісімдесятирічної відстані	245
Мазило Ігор. Проблеми історії Карпатської України на сторінках підручників вищої школи	249

Савчин Михайло. Карпатська Україна та континуїтет української державності	253
Туряниця Вікторія, Туряниця Василь. Правовий статус української мови як державної / офіційної: історія і сучасність.....	262
Тарасюк Володимир. «Творім патріотичну молодь» як один із основних заповітів Августина Волошина	275
Вегеш Анастасія. Енциклопедичне та змістове наповнення літературно-художніх антропонімів творів Августина Волошина	281
Руснак Ірина. Поетика назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» Уласа Самчука.....	293
Міщанин Василь. «Статті и стихи націоналістического и профашистского характера»: аналіз кримінальної справи Андрія Патруса-Карпатського	300
Юсип-Якимович Юлія. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти.....	314
Ірина-Люба Горват. Перші публікації про Августина Волошина в українській історіографії (90-ті роки ХХ століття)	325
Туряниця Василь, Васирина Наталія, Туряниця Вікторія. Стан і проблеми шкільництва Підкарпатської Русі / Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.): мовою цифр і фактів нововиявлених архівних документів	345
Тодоров Ігор. Зовнішньополітичний вимір суспільних настроїв на Закарпатті в контексті вісімдесятиліття Карпатської України..	358
Град Корнел. Карпатська Україна	366
Белень Михайло. Сторінки історії Карпатської України (Епоха Карпатської України у моїй творчості).....	385

«СТАТЬИ И СТИХИ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО И ПРОФАШИСТСКОГО ХАРАКТЕРА»: АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ АНДРІЯ ПАТРУСА-КАРПАТСЬКОГО

Василь Міщанин,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
модерної історії України та зарубіжних країн,
Ужгородський національний університет

Василь Міщанин. «Статьи и стихи националистического и профашистского характера»: анализ криминальной sprawy Андрія Патруса-Карпатського.

У статті досліджуються репресії радянської влади другої половини 1940-х рр. проти діячів Карпатської України на прикладі кримінальної справи закарпатського письменника і перекладача Андрія Патруса-Карпатського (1917-1980), якого в 1948 р. було засуджено (за надуманими звинуваченнями) на 25 років ув'язнення. Автор описує роботу слідчих, здійснення допитів, очних ставок, указує на моральний тиск на заарештованого. Розглянуто також тривалий процес звільнення письменника з-під варти у період реабілітації жертв політичних репресій у колишньому СРСР (1956 р.) і посмертної реабілітації А. Патруса-Карпатського на початку 1990-х рр.

Ключові слова: Андрій Патрус-Карпатський, письменник, кримінальна справа, радянська влада, Карпатська Україна, слідчі, арешт, допит, засудження, репресії.

Vasyl Mishchanyn. «Articles and poems of nationalist and profashistic character»: analysis of criminal matter of Andriy Patrus-Karpatsky.

The article deals with the repression of Soviet power in the second half of the 1940s against the people of Carpatho-Ukraine on the example of the criminal case of Transcarpathian writer and translator Andriy Patrus-Carpathian (1917-1980), who was convicted in 1948 (under fictitious allegations) for 25 years imprisonment. The author describes the work of investigators, the conduct of interrogations, eye rates, points to the moral pressure on the arrested. Considered also the long process of release of the writer from custody during the rehabilitation of victims of political repressions in the former USSR (1956) and posthumous rehabilitation of A. Patrus-Carpathian in the early 1990's.

Key words: Andriy Patrus Carpathian, writer, criminal case, Soviet power, Carpatho-Ukraine, investigators, arrest, interrogation, condemnation, repression.

Про життя і творчість Андрія Патруса-Карпатського написано вже чимало. У часи «розвинутого соціалізму» його персоні

знайшлося місце в українських радянських енциклопедіях [1; 2] та письменницьких довідниках [3]. Нині його творчість також є предметом досліджень літературознавців [4], істориків [5], вивчається у школах [6]. Як відзначила Н. Ференц: «У творчому доробку А. Патруса-Карпатського були злети, здобутки, були, як і в кожного поета, вірші-одноденки. Не судилося йому відчутти атмосфери свободи й демократії у вільній Українській державі. Пішов із життя 19 квітня 1980 р. Якби доля дарувала йому хоча б півтора десятиліття, якби мав можливість відійти від канонів соціалістичного реалізму, очевидно, написав би він не одну книжку поетичних творів найвищого гатунку» [4].

Народився Андрій Михайлович Патрус 29 березня 1917 р. в с. Теремля, на Закарпатті (кол. Австро-Угорщина). У 1928 році закінчив місцеву початкову школу, а в 1930 році – дворічну сільськогосподарську школу. Цього ж року вступив до Хустської гімназії, із якої був у 1935 р. виключений із-за приналежності до підпільної комсомольської групи. У 1937 р. переїхав до Мукачева і там екстерном закінчив реальну російську гімназію.

У 1934 р. ужгородська москвофільська газета «Наш путь» надрукувала перший вірш молодого поета «Мой клич». Його вірші, оповідання, памфлети (під різними псевдонімами – Сірий, Гранчак, Карпатський) друкують такі видання як «Карпато-русское слово», «Русский народный голос», «Карпатська правда», «Календар Карпатської правди», «Голос молоді», окремі чеські журнали та газети [7].

У свої двадцять років поет випустив збірку «Плетью по совести» (1937), у якій окрім віршів про природу, кохання, присутні й твори на соціально-політичну тематику. У 1938 р. в Нью-Йорку вийшла книжка з віршами, поемами і оповідання «Рідний край кличе».

У період буремних подій 1938-1939 рр. А. Патрус-Карпатський порвав з москвофільством, бере активну участь у розбудові незалежної преси, стає трибуном Карпатської України [4]. У січні 1939 р., він працював у редакції газети «Русский народный голос» (Хуст), а з лютого до 16 березня 1939 р. літературним редактором у газеті «Нова свобода» [8, с. 499].

Після окупації Карпатської України Угорщиною, з середини березня по травень 1939 р. перебував на особливому обліку угорських властей (тричі на тиждень мав відмічатися в жандармерії). 29 вересня 1939 р. виїхав на Західну Україну. Ось як дослідники описують ці

події: «Андрій Патрус пішки подолав Карпати разом із двома односельцями (село Теребля Тячівський район) наприкінці вересня 1939 року. Оскільки процес опанування новим кордоном для НКВС СРСР щойно розпочався, він був заарештований аж у місті Долина, нині Івано-Франківської області та підданий інтенсивному допиту 17 жовтня 1939 року. Протримавши три місяці у в'язниці міста Камянець-Подільський, А. Патруса звільнили. Йому вдалося довести свою причетність до комуністичного руху (мав при собі комсомольський квиток і квиток члена Комуністичної партії Чехословаччини), отримавши відповідне підтвердження з Москви через Міжнародну організацію допомоги революціонерам. Приступив до праці за фахом у районній та обласній періодиці («Червоний кордон» і «Форпост соціалізму» м. Камянець-Подільський [9, с. 30]. Та, найімовірніше, визволення А. Патруса-Карпатського сталося за сприяння закарпатських політичних емігрантів, зокрема О. Борканюка та чехословацької секції Комінтерну [8, с. 500].

З перших днів нападу гітлерівської Німеччини на СРСР (26 червня 1941 р. А. Патрус-Карпатський добровільно вступив до Червоної армії. Закінчивши курси удосконалення командного складу (КУКС), воював у чині техника-інтенданта на Південно-Західному фронті. У жовтні 1941 р. під час відступу з України в районі Лохвиці був поранений, а через місяць під Богодуховом контужений. Після цього тривалий час перебував на лікуванні. Улітку 1942 р., при формуванні Чехословацького армійського корпусу, як громадянин цієї країни, був направлений в розпорядження генерала Свободи.

У травні 1945 р. за рішенням ЦК КП (б)У направлений на роботу в редакцію газети «Закарпатська правда» [10, с. 346]. Згодом його обирають відповідальним секретарем Закарпатського відділення Спілки письменників України. У 1946 р. з'являється його збірка з символічною назвою «Одної матері ми діти».

Але 15 квітня 1947 р. А. Патруса-Карпатського було арештовано в Києві і етаповано до Москви. Звинувачення стосувалися здійснення злочинів проти СРСР. Головні пункти звинувачення стосувалися того, що в період Карпатської України 1938-1939 рр. він «систематично співробітничав у фашистсько-націоналістичній пресі», а також шпигунська діяльність, коли працював «у 1942-1943 рр. у Чехословацькій військовій місії в СРСР» [11, с. 76; 12, с. 47].

Особлива нарада 11 грудня 1948 р. оголосила йому суворий вирок – 25 років тюрми. Працював у шахтах Воркути лісорубом і електропилищиком в Озерлагу, а у вільний від роботи час знайомив в'язнів з історією та літературою. Написані потай вірші, стали основою рукописної книжечки «Голуба далечінь» [7].

У грудні 1956 р. А. Патрус-Карпатський був звільнений з-під варти. У зв'язку з реабілітацією було поновлено його членство в СПУ. Він продовжує писати в умовах штучно насадженого творчого методу «соціалізму». Виходять його книжки «Що в серці найсвятіше» (1958), «Іду життям» (1960), «Бескиде, відродо моя» (1961), «Колиска орлина» (1963), «Малиново квітнуть ялини» (1966), «Чорт на мотоциклі» (1966), «Терези часу» (1967), «Верховина» (1978) [4].

Що ж послужило причиною арешту і засудження талановитого поета? Для цього слід пам'ятати, в яких умовах відбулося затримання і арешт А. Патруса-Карпатського. З одного боку, Закарпаття лише нещодавно стало складовою частиною Радянської України. У краї активно проходять процеси радянзації. За словами Л. Капітан: «У тоталітарній державі комуністичного зразка, яким був Радянський Союз практично до самого кінця свого існування, відповідно до засад його побудови, уніфікації й одержавленню підлягали практично усі сфери життя. Очевидно, що таким теоретичним засадам відповідала й комуністична модель організації літературного процесу в СРСР та УРСР (інших союзних республіках)» [5, с. 63]. З другого боку, сталінський режим взявся за проведення «викривально-очищуючої» кампанії в межах СРСР задля посилення свого контролю над інтелігенцією. На Закарпатті ці процеси злилися в один.

Нав'язувані постулати соцреалізму не завжди сприймалися місцевими письменниками. Однією з перших жертв сталінського режиму в 1947 р. став перший голова обласної спілки письменників А. Патрус-Карпатський, якому пригадали «темні» сторінки його біографії часів Карпатської України [13, с. 309].

У Державному архіві Закарпатської області знаходиться двотомна кримінальна справа А. Патруса-Карпатського. Вперше її матеріали використав О. Довганич, при написанні дослідження «Трагічна доля поета. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович», опублікованої у другому томі книги «Реабілітовані історією» [8, с. 499-505]. Ми спробуємо також проаналізувати «Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г.» (Статті звинувачення кілька разів

перекваліфіковувались – В. М.). Для автентичності, правильного усвідомлення і сприйняття реалій того часу документи цитуватимемо мовою оригіналу. Справа складається з двох томів. Перший том налічує 330 аркушів, другий 298, а також кількох вклеєних у них конвертів із фотографіями заарештованого, вилучених при арешті друкованих матеріалів.

Постанову на арешт підготував начальник відділу 2 головного управління МДБ СРСР підполковник (Лаліашвілі), узгодив начальник 2 головного управління МДБ СРСР генерал-майор (Пітовранов), затвердив (10 вересня 1947 р.) заступник міністра державної безпеки генерал-лейтенант (Огульцов), санкціонував (11 вересня 19467 р.) заступник генерального прокурора СРСР генерал-лейтенант юстиції (Вавілов). У ній указувалось, що А. Патрус-Карпатський «до сентября 1939 года проживал в Закарпатской области, где был связан с украинскими националистами и при их содействии после образования «автономной» Закарпатской Украины в составе Венгрии получил должность редактора газеты «Новая Свобода»» [14, арк. 1-2]. Газету перетворив в «профашистский националистический орган, в котором выступал лично, как автор многочисленных статей и стихов, восхвалял гитлеровский режим и призывал украинский народ к созданию самостоятельного государства под протекторатом Германии» [14, арк. 2].

Друге звинувачення стосувалось шпигунської діяльності А. Патруса-Карпатського на території Радянського Союзу. Указувалось, що наприкінці вересня 1939 р. А. Патрус-Карпатський нелегально перейшов кордон, був заарештований, але через брак доказів, наприкінці грудня 1939 р. звільнений. Після прибуття в м. Куйбишев на початку січня 1942 р. відвідав начальника чехословацької місії в СРСР генерала Г. Піку, був прийнятий на роботу і разом «занимались шпионской деятельностью». Нібито А. Патрус-Карпатський «собирал сведения о деятельности компартии Чехословакии и в частности об отношении КПЧ к вопросу о будущем чехословацкой республики и Закарпатской Украины о чем информировал Пика и Цибере» [14, арк. 3].

У постанові на обрання міри запобіжного заходу вказана стаття, за якою звинувачувався А. Патрус-Карпатський – 58^{п.1а.}. Відповідно до кримінального кодексу РСФРР вона звучить: «Измена родине, т.е., действия, совершенные гражданами СССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как то:

шпионаж, выдача военной или государственной тайны, переход на сторону врага, бегство или перелет за границу караются – высшей мерой уголовного наказания – расстрелом с конфискацией имущества, а при смягчающих обстоятельствах – лишением свободы на срок десяти лет с конфискацией имущества» [15, с. 36]. Щоправда стаття 28 загальної частини розділу «О мерах социальной защиты...» вказувалося, що «Лишение свободы ... по делам о шпионаже, вредительстве и диверсионным актах (ст. ст. 58^{1а}, 58⁶, 58⁷, 58⁹ настоящего Кодекса) – на более длительные сроки, но не выше 25 лет» [15, с. 16].

Затримання і арешт відбувся в Києві 12 жовтня 1947 р. При обшуці у А. Патруса-Карпатського було вилучено пістолет ТТ з набоями, блокнот із записами (222 с.), авторські збірки «Однієї матері ми діти» (104 с.), «Батьківщина кличе до бою» (55 с.), «Плетью по совести» (38 с.), рукопис «Дві доли» (74 с.), «Карпатська соната» (39 с.), підшивки газет «Карпаторуське слово» (119 с.), різноманітні записки, посвідчення тощо. Загалом у «Протоколі обшуку» зафіксовано 24 пункти вилучених речей [14, арк. 6-6 зворот]. Уже 15 жовтня 1947 р. А. Патруса-Карпатського спецконвоем доставили із Києва до Москви [14, арка. 7]. 25 лютого 1948 р. здійснено обшук помешкання А. Патруса-Карпатського в Ужгороді по вул. Добрянського 1, кв. 6. Слідчі додатково вилучили офіційні документи, записники, листи, фотографії, окремі рукописи. Загалом список вилучених речей становить 27 пунктів. [14, арк. 13-13 зворот]. 15 березня 1948 р. обшуки були здійснені у с. Теремля, у родичів письменника (І. І. Патруса, О. П. Мідяник, В. В. Патруса): «Ввиду того, что при обыске ничего обнаружено не было, поэтому описи и изъятия не производились» [14, арк. 17].

18 жовтня 1947 р. в Москві в Лефортовській тюрмі розпочалися допити заарештованого. Слідчий Соколов відразу ж взявся за свою справу: «Вы арестованы за совершенные вами против Советского Союза преступления. Вам предлагается дать правдивые показания о совершенных вами преступлениях». А. Патрус-Карпатський заперечив: «Никаких преступлений против Советского Союза я не совершал. Поэтому показывать об этом мне нечего» [14, арк. 24].

На перших допитах слідчого цікавили відносини А. Патруса-Карпатського з угорською владою, причини втечі до СРСР, вступ до КПЧ і виключення з партії тощо. Слідчий вміло вів перехресні допити. Він добре знав матеріали справи про перехід А. Патрусом-

Карпатським радянського кордону в 1939 році. Мабуть, аргументи підозрюваного на своє виправдання не переконали майора.

25 жовтня 1947 р. старший слідчий слідчого відділу 2-го головного управління МДБ СРСР майор Соколов у постанові про звинувачення А. Патруса-Карпатського написав: «Будучи ворожо настроєний к існуючому СРСР режиму, займався антирадянською націоналістическою агітацією і по заданню іноземного держави проводив шпійонську роботу проти Радянського Союзу» [14, арк. 42].

У цей же день проведено черговий допит заарештованого. Додалася ще одна стаття звинувачення 58¹⁰ КК РСФРР: «Пропаганда або агітація, що містить заклик до сверження, подрыву або ослаблення Радянської влади або до здійснення окремих контрреволюційних злочинів, а також поширення або виготовлення або зберігання літератури того ж змісту тягнуть за собою – позбавлення волі на строк не менше шести місяців» [15, арк. 42]. Ці ж дії в умовах військового стану передбачали розстріл або оголошення «ворогом трудящого».

Слідчий чітко фіксував у відповідях А. Патруса-Карпатського на питання про період 1938-1939 рр. «рецидиви націоналізму» [14, арк. 43-44]. Це стосувалося його роботи в газеті «Нова свобода», яка «видавалася відділом друку при націоналістическому уряді Волошина і виражала політику цього уряду», а статті Андрія Патруса «відповідали вимогам редакції» [14, арк. 50-51].

Черговий протокол допиту зафіксував звинувачення А. Патруса-Карпатського в публікаціях у «Новій свободі» статей про вибори, молодь, Хуст, вірша «Карпатська січ», написання рецензії на книгу І. Ірлявського «Голос срібної землі» тощо. До кримінальної справи долучено власноруч написаний арештованим список творів опублікованих у «Новій свободі» з грудня 1938 по березень 1939 р. [14, арк. 87-90].

Другий блок звинувачень стосувався перебування А. Патруса-Карпатського в СРСР, його співпраці із чехословацьким генералом Гелеодором Пікою, який, на переконання слідчих, співпрацював з британською розвідкою.

На думку сучасного історика Томаша Якла, із пражського військово-історичного інституту, одним з головних завдань генерала Піки в СРСР був пошук новобранців для чехословацьких військових

частин. З лютого 1942 р. в Бузулуці підполковник Людвік Свобода формував Чехословацький батальон. Громадян Чехословаччини випускали із тюрем і таборів з умовою, що вони вступають до Чехословацького корпусу.

Саме в цей час Геліодор Піка дізнається всю правду про ГУЛАГи. Нині виявлені і розсекречені карти цих таборів складених генералом. Г. Піка збирав інформацію про табори, щоб розпочати з радянськими властями переговори про звільнення чехословацьких громадян. Йому вдалось домогтися звільнення кількох тисяч своїх співгромадян. По різних таборах і тюрмах виявлено загалом близько 10 тисяч підкарпатських русинів і 250 чехів и словаків. Деякі чеські історики вважають, що саме правда про ГУЛАГи вартувала життя Геліодору Пікові у червні 1949 р. [17].

У справі А. Патруса-Карпатського знаходиться копія «Справка по материалам архивного агентурного дела № 300564 «ФЕРМА»». По ньому проходили Г. Піка, К. Томан, Я. Парнікарж, І. Мохачек. На одному з допитів Г. Піка сказав: «...Так как я очень часто разговаривал с Берри / резидент английской разведки в Москве / обо всех актуальных вопросах, допускаю, что я информировал его о количестве карпатских украинцев и тех условиях, в каких они содержатся в лагерях...» [16, арк. 192]. Слідчі припускали, що Г. Піка міг контактувати і отримувати інформацію від жителів Закарпатської України, проте генерал на допитах нікого не назвав.

Про свою співпрацю з чехословацьким генералом, зокрема збір матеріалів про становище карпатських русинів у СРСР, на одному з допитів підтвердив А. Патрус-Карпатський: «Во исполнение этого задания, путем опроса карпатороссов, возвратившихся из лагерей военнопленных и мест заключения, я собирал данные о положении в лагерях и составлял тенденциозные донесения. В этих донесениях преувеличенно указывалось, что на территории Советского Союза в лагерях и тюрьмах находится, якобы, более 15 тысяч карпаторусских эмигрантов, что они содержатся в невыносимо тяжелых условиях, используются, якобы, на изнурительных работах, голодают и массово умирают от истощения... Все мои сообщения Пикой направлялись в Лондон» [14, арк. 201]. У записі бачимо певні оціночні судження і заяви, про які міг не знати допитуваний: «тенденциозные донесения», «преувеличенно указывалось», «направлялись в Лондон».

До першого тому кримінальної справи № 604 долучено копії протоколу допитів П. Цібере, якого А. Патрус-Карпатський просив

щоб той «апеллював ко всім общественным и правительственным органам» [14, арк. 292] про становище арештованих земляків у Радянському Союзі. До того ж 22 жовтня 1948 р. між звинуваченими А. Патрус-Карпатським та П. Цібере проведено очну ставку, яка тривала понад три години [14, арк. 310-330].

Протягом слідства, яке тривало більше року, А. Патруса-Карпатського неодноразово викликали на допит. Спробуємо встановити кількість допитів підозрюваного письменника. У кримінальній справі маємо дві «Довідки про виклик на допит А. Патруса-Карпатського» у 1947-1948 роках [16, арк. 153, 163]. До кримінальної справи долучено також протоколи (оригінали або машинописні копії) частини проведених допитів. Проте не всіх.

Провівши перехресний аналіз, можемо стверджувати, що протягом слідства А. Патрус-Карпатський викликався на допит 76 разів. У кримінальній справі ми нарахували 31 протокол допиту. Загальний час проведений у кабінеті слідчого, відповідно до записів на протоколах, і часових межах вказаних у «Довідках...» склав біля 265 годин. Середня тривалість допиту становила 3 години 47 хвилин.

Найактивніше працювали слідчі в перші дні після доставки затриманого у в'язницю. Так, зіставляючи дані наявних протоколів і «Довідок», можемо констатувати, що за другу половину жовтня 1947 р. було проведено 16 допитів. По два допити на день здійснено 17, 23, 24 та 29 жовтня. 7 допитів закінчилося далеко за північ. Цим робився посилений психологічний тиск на підозрюваного. Слідчому вдалося морально зламати А. Патруса-Карпатського. Із-за гнітючого психологічного стану підозрюваного 10 листопада 1947 р. слідчий підполковник Соболев направляє його на судово-психологічну експертизу [14, арк. 71]. «Розслідування» справи призупинили.

10 січня 1948 р., після обслідування із заключенням, що «душевными заболеваниями не страдает в отношении инкриминируемым ему преступлений – вменяем», А. Патруса-Карпатського знову повернули до Лефортовської в'язниці і відновили ведення справи за двома статтями КК РСФРР 58^{1а}-та 58¹⁰. [14, арк. 75]. Допити продовжилися. Змінився і слідчий. Замість майора Соболева справу перебирає капітан Ожерельєв.

З відновленням слідства у січні 1948 р. було проведено 15 допитів (наявні 4 протоколи); у лютому 1948 р. – 20 допитів (4 протоколи). Далі інтенсивність допитів спадає: березень 1948 р. – 5; квітень,

травень – по 2; липень 1948 р. – 2; серпень 1948 р. – 2; вересень, жовтень, листопад – по 1.

Нерідко допити велися вночі. 22 із зафіксованих 76 допитів завершилися долеко за північ. Як писав згодом у клопотанні про звільнення А. Патрус-Карпатський: «После четырех суток лишения сна я подписывал любые бумаги, только бы поспать хоть час, хоть полчаса» [16, арк. 131].

Бачачи безвихідь, А. Патрус-Карпатський погоджується зі всіма звинуваченнями. Перераховуючи публікації у «Новій свободі», він пише: «Выше головы» – первая корреспонденция-заявление, в котором я заявил о выходе из «русского лагеря» и переходе в лагерь украинский. В этом заявлении содержалось также обращение к закарпатской молодежи «русского направления» последовать моему примеру т.е. фактически поддерживать украинско-немецких националистов» [14, арк. 87].

Другий том кримінальної справи умовно можна поділити на кілька груп: додаткові, супроводжувальні і завершальні матеріали слідства 1947-1948 рр., документи, які стосувалися звільнення А. Патруса-Карпатського з ув'язнення 1954-1956 рр. та завершальна реабілітаційна документація 1991-1992 рр.

До першої групи відносимо оригінали і копії протоколів допитів свідків: земляка-закарпатця М. Мацканюка, односельчан І. Салея, Ю.Куцина, М. Даруда, однокамерника І. Зайдіна, жінки Т. Патрус-Карпатської. Тут же міститься характеристика з редакції газети «Радянська Україна», довідка про соціальне становище, огляд архівно-слідчої справи № 3785 про перехід кордону, постанови про долучення до справи речових доказів (Лист А. Патруса-Карпатського до УНО від 4 березня 1939 р., окремі номери «Нової свободи» з надрукованими віршами і статтями А. Патрус-Карпатського та їх переклади на російську мову), постанови на продовження терміну слідства, протокол про закінчення слідства, звинувачувальний висновок.

У звинувачувальному висновку до А. Патруса-Карпатського застосували ст.58⁴ «Оказание каким бы то ни было способом помощи той части международной буржуазии, которая не признавая равноправия коммунистической системы, приходящей на смену капиталистической систему, стремится к ее свержению, а равно находящимся под влиянием или непосредственно организованным этой буржуазией общественным группам и организациям, в

осуществлении враждебной против Союза ССР деятельности...» та 58^{б ч 1} «Шпионаж, т.е. передача, похищение или собиране с целью передачи сведений, являющихся по своему содержанию специально охраняемой государственной тайной, иностранным государствам, контрреволюционным организациям или частным лицам...» [15, арк. 38-39]. Обидві статті кримінального кодексу РСФРР, враховуючи міру злочину, передбачали покарання від 3 років з конфіскацією майна до «высшей меры социальной защиты».

Звинувачувальний висновок складено в Москві 26 листопада 1948 р. Його підписали майори Ожерельєв, Мотавкін, а завізували полковник Зіменков, генерал-майор Тітовранов. У ньому слідчі і керівництво МДБ вважали вину А. Патруса-Карпатського доведеною і пропонували Особливій нараді при МДБ СРСР застосувати до заарештованого 20 років виправно-трудоих таборів. 11 грудня 1948 р. Особлива нарада при МДБ СРСР засудила А. Патруса-Карпатського на 25 років ВВТ. Він був засланий у табір м. Тейшет Іркутської області [16, арк. 120, 122, 290].

Після смерті Й. Сталіна розпочинається процес звільнення і реабілітації незаконно засуджених. 3 травня 1954 р. А. Патрус-Карпатський написав скаргу про неправильне засудження в Раду Міністрів СРСР. Відповіді не отримав. 4 квітня 1955 р. письменник пише повторну заяву на ім'я першого секретаря КПРС. Далі ще кілька заяв у різноманітні інстанції. Нарешті справа рушила з місця. «У своих жалобах Патрус-Карпатский заявляет, что следствие по его делу велось необъективно, с применением незаконных методов ведения следствия. Путем избиения, угрозы оружием следователи Соболев, Ожерельев и начальник следственного отдела Зименков добивались от него того, что он подписывал любые бумаги» [16, арк. 127], – писав 14 листопада 1955 р., направляючи справу до повторного вивчення, член Центральної комісії помічник головного військового прокурора полковник юстиції М. Максимов.

При новому розгляді справи здійснено допити членів КПЧ М. Климпотюка, С. Борканюк, С. Вайса, зроблено нові запити до УМВС і УКДБ в Закарпатській області, які відписали про відсутність якихось нових компроматів на А. Патруса-Карпатського. До справи, долучили вірш «Мы орлы» написаний у часи, коли письменник перебував на русофільських позиціях і опублікований у газеті «Наш путь» у 1936 році.

9 січня 1956 р. слідчий Слідуправління КДБ при РМ УРСР майор Власов направив газетні публікації «Нової свободи», долучені до справи, на літературну експертизу, яка мала відповісти на два головні питання: «I. Определить политическое и идеологическое направление газеты «Новая свобода» II. Каково политическое и идеологическое содержание опубликованных в газете «Новая свобода» статей и стихов Патрус-Карпатского Андрея Михайловича» [16, арк. 197]. Зрозуміло, що «Нову свободу» визнали «буржуазно-націоналістической», а творчість письменника «следует рассматривать в русле деятельности буржуазно националистических партий» [16, арк. 201, 205]. До справи підшиті й агентурні дані, т. зв. лист письменників «З корінням викорчувати буржуазно-націоналістичний чортополох» з критикою творчості А. Патруса-Карпатського, опублікований у «Закарпатській правді» після його арешту, в грудні 1947 р. [18, с. 7], довідка з архівно-особистісної справи Патруса Андрія Михайловича.

Ураховуючи суспільно-політичні зміни в СРСР, при повторному розгляді справи письменника, ті ж самі матеріали справи вже трактуються по-іншому: «Из приобщенным к делу в качестве вещественных доказательств статей Патруса-Карпатского, помещенных в газете «Нова свобода» в 1938-1939 гг. Видно, что Патрус-Карпатский восхвалял в них буржуазно-националистическое правительство Закарпатья и призывал к его поддержке. Однако эти статьи выступлений против Советского Союза не содержат» [16, арк, с. 277]. Не вдалося доказати і звинувачення у шпигунстві: «Приобщенные к делу материалы КГБ при Совете Министров СССР на Патрус-Карпатского неконкретны, а часть из них вызывает серьезное сомнение в их достоверности» [16, арк, с. 278]. 24 вересня 1956 р. справу закрили. 24 листопада 1956 р. засудженого письменника звільнили із заслання і він поїхав на батьківщину. У виданій йому розписці, від 20 жовтня 1956 р. №4н-018594/56 вказувалося, що рішенням Військової колегії Верховного суду СРСР у відношенні до Патруса-Карпатського Андрія Михайловича «Дело прекращено за недостаточностью обвинения. Из-под стражи освобожден» [16, арк. 289].

Андрій Патрус-Карпатський повертається у рідне йому Закарпаття. Проживає в с. Минай під Ужгородом, згодом у Києві. Як відзначають дослідники: «Верховинський поет аби мати змогу не тільки писати в шухляду (що теж робив), але і видавати нові книги,

йде на компроміс із владою, пише покаяльні статті, у яких піддає себе нищівній критиці за «помилки» минулого» [19, с. 41].

Таким чином, кримінальна справа А. Патруса-Карпатського служить нам важливим джерелом при вивченні багатьох проблем – біографії та творчості письменника періоду Карпатської України, де А. Патрус-Карпатський став головним «рупором» нової держави, важкої долі закарпатців-втікачів у СРСР, повоєнної радянзації краю. Із матеріалів справи видно, що слідчі всілякими методами намагалися довести винуватість письменника. У ході слідства змінювались статті звинувачення. А. Патрус-Карпатський за сфальсифікованою справою був засуджений на 25 років виправно-трудоих таборів. На заслання пробув 8 років. Ще рік – перебував в ув'язненні під слідством. На нашу думку, цей показовий процес мав на меті також схилити крайове письменство до методу «соцреалізму».

Список використаних джерел

1. Пінчук С. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович. *Українська радянська енциклопедія* : [в 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О.К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 8 : Олешні-Поплін. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 216.
2. Український радянський енциклопедичний словник: [у 3-х т.]. 2-ге вид. Т. 2: Каліграфія-Португальці. К., 1987. С. 636.
3. Письменники Радянської України: Біобібліографічний довідник / Упорядники Олег Килимник, Олександр Петровський. К.: Радянський письменник, 1970. С. 330-331.
4. Ференц Н. Андрій Патрус-Карпатський. URL: <https://www.kolyba.org.ua/unikalne-zakarpattja/pismenniki-zakarpattja/2944-andrij-patrus-karpatsky>.
5. Капітан Л. Андрій Патрус-Карпатський: доля літератора та людини. *Чорноморський літопис*: Науковий журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. Вип. 6. С. 63-69.
6. Закарпатський Монте-Крісто (Андрій Патрус-Карпатський як поет і в'язень сталінських таборів). Конспект уроку з літератури рідного краю. URL: https://oksanabiley.blogspot.com/2016/03/blog-post_47.html.
7. Біографія Андрія Патруса-Карпатського. URL: <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/patrus-karpatskyj-andrij-biografiya/>.
8. Довганич О. Трагічна доля поета. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович. *Реабілітовані історією*. Т2. С. 499-504.
9. Офіцинський Р. Новітня література Закарпаття: Літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди. Ужгород: Гражда, 2015. 120 с.

10. Андрій Патрус-Карпатський. З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Упоряд. О. Г. Мусієнко. Вип. 1. К.: Радянський письменник, 1991. С. 345-347.
11. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України. *Реабілітовані історією*. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2003. С. 62-79.
12. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України. *Так ламалися долі репресованих закарпатців. Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією»*. Ужгород: Гражда, 2008. С. 38-49.
13. Міщанин В. Радянська Закарпаття 1944-1950 рр. Ужгород: Рік-У, 2018. 664 с.
14. Державний архів Закарпатської області. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 971: Министерство государственной безопасности СССР. Второе главное управление. Следственный отдел Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. В 2-х тт. Т. 1. 330 арк.
15. Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. Москва: Государственное издание юридической литературы, 1950. 256 с.
16. Державний архів Закарпатської області. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 972: Министерство государственной безопасности СССР. Второе главное управление. Следственный отделё Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. В 2-х тт. Т. 2. 298 арк.
17. Чеканова Ася. Почему казнили генерала Пику // Radio Praha. URL: <https://www.radio.cz/ru/print/statja/66881>.
18. Жупан Й., Бездомний Л. З корінням викорчувати буржуазно-націоналістичний чортополох. *Закарпатська правда*. 1947. 15 грудня. С. 7.
19. Носа Б. Андрій Патрус-Крпатський(1917-1980). *Літературна Тячівщина в загальноукраїнському контексті*: Методичний посібник. Ужгород, 2010. С. 40-45.